

סוגיה מ: חמץ של גוי המשועבד לישראל, וחמץ של ישראל המשועבד לגוי

רקע

סוגייתנו עוסקת בדין כל יראה וכל ימצא. עסקנו בפרק ראשון בדין חמץ של גוי המופקד אצל ישראל, וחמץ של ישראל המופקד אצל גוי. סוגייתנו עוסקת בחמץ של גוי המשועבד לישראל, וחמץ של ישראל המשועבד לגוי.

סוגייתנו חשובה מאוד בהבנת גדרי שעבוד, אבל שולית מבחינת איסור כל יראה וכל ימצא. אנו מתמקדים בהלכות פסח, לכן נעסוק בסוגיה זו מקופיא בלבד.

כדי להקל את הלימוד נבאר את המושגים הנידונים בסוגיה:

שעבוד נכסים. לזה הלוקח הלואה משתעבד בשני שעבודים:

א. שעבוד הגוף. שעבוד הגוף הוא החיוב הבסיסי והטבעי להחזיר את ההלואה למלוה. חיוב זה הוא אישי בלבד, ואינו חל על אף אדם חוץ מהלוה, אפילו לא על יורשיו.

ב. שעבוד נכסים. בנוסף לחיוב האישי, ההלואה יוצרת גם שעבוד על הנכסים. נכסי הלוה משתעבדים למלוה לפרעון החוב [בגמ' בבבא בתרא (קעה): יש מחלוקת אמוראים האם החיוב מהתורה או מדרבנן]. השעבוד חל על הנכס ללא קשר לבעליו, ולכן אם הלוה מכר או הקדיש את הנכס, המלוה גובה את הנכס מידי הקונה או מידי ההקדש. חשוב לציין, ששעבוד נכסים חל רק על קרקעות, ומטלטלין [כסף מוגדר כמטלטלין] אינם משתעבדים לבעל חוב. נחלקו אב"י ורבא בסוגייתנו, בהבנת המושג "שעבוד נכסים".

"מטלטלי דיתמי לא משתעבדי לבעל חוב". אדם שמת והוריש לבניו כסף רב וחובות עצומים, הבנים יורשים את הכסף ואינם חייבים להחזיר את החובות. שעבוד הגוף של הלוה הוא שעבוד אישי, ואינו עובר ליורשים, ושעבוד נכסים חל על קרקעות בלבד, ואינו חל על מטלטלין.

"שעבודא דרבי נתן". רבי נתן מחדש, שאם ראובן חייב כסף לשמעון, ושמעון חייב ללוי, ניתן להוציא את הכסף מראובן ולתת אותו ללוי. נחלקו האחרונים מה החידוש בדין זה:

א. ניתן "לדלג" על שמעון, וראובן מוגדר בעל חוב ישיר של לוי.

ב. לא ניתן "לדלג" על שמעון. החידוש היחיד, שראובן לא יכול לומר ללוי "לאו בעל דברים ידידי את" [מחלוקת זו חשובה להבנת תוס' ד"ה משתעבדנא].

בעל חוב קונה משכון. משכון שהלוה נותן למלוה, אינו רק אמצעי להבטחת התשלום, אלא קניינו של המלוה, והוא יכול לקדש בו אשה. נחלקו האחרונים בטיב הקניין:

א. ש"ך: למלוה יש קנין גמור על תנאי. אם הלוה לא יפרע את חובו, המשכון שלו משעת מסירתו.

ב. נתיבות המשפט: למלוה אין קנין גמור, והמשכון קנוי לו לצורך הבטחת הפירעון בלבד.

מקורות

- א. ל-לא: "מתני' נכרי שהלוה את ישראל... מותר באכילה ואין צריך לומר בהנאה"
 ב. רי"ף ט-ט: באלפס, "מתני' נכרי שהלוה... ברשותיה דישאל ואסיר וכן הלכה"
 ר"ן ד"ה מתני' נכרי, ואם, מיהא; רא"ש סי' י
 רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ד ה"ה, והשגת הראב"ד
 ג. רש"י לא: ד"ה ומלאי של ישראל, אסור בהנאה
 ר"ח לא: "ת"ר חנות של נכרי... ואם של נכרים מותר"
 מהר"ם חלאוה ד"ה תנו רבנן חנות
 ד. שו"ע סי' תמא ומשנה ברורה [בעיקר ס"ק ב, ג, ח]
 סי' תמט ומשנה ברורה [בעיקר ס"ק ה]

מהר"ם חלאוה ד"ה תנו רבנן חנות

תנו רבנן חנות של ישראל ומלאי של ישראל ופועלי עכו"ם נכנסים לתוכה חמץ שנמצא שם לאחר הפסח אסור בהנאה. כך גרסת רש"י ז"ל ומקצת ספרים דבחר חנות אזלינן אם של ישראל אסור אם של עכו"ם מותר. וכי תימא וניזיל בתר רוב דנכנסין מאי שנא מהא דתנן מעות שנמצאו לפני סוחרים בהמה לעולם מעשר שני דאזלינן בתר לוקחין. כבר נשמר ממנה רש"י ז"ל שפירש מלאי פת ויין הלכך כיון שהחמץ קבוע שם אמרינן כאן נמצא וכאן היה מה שאין כן במוכר בהמות שהמעות ביד הלוקחין ולא ביד המוכר ופעמים שאינו מוכר כלל. אבל גרסת מקצת הספרים להיפך דבחר פועלין אזלינן והאי מלאי היינו סחורה בעלמא ואפילו נמצאת בחנות של ישראל מותר דבעל חנות לא זכה בו כדאמרינן מצא בחנות הרי הוא שלו פירוש של מוצא. והראב"ד ז"ל קיים שתי הנוסחאות דהאי דאזיל בתר חנות משום דילמא נתיאש הפועל והאי דאזלינן בתר פועל שמא לא נתיאש הלכך נקטינן כתרתייהו ולחומרא וחמץ שנמצא שם לאחר הפסח לעולם אסור מיהו לענין ביעור בתר חנות אזלינן דאי חנות של ישראל הוא בעי לבעוריה ואם של עכו"ם הוא כל שמתיאש הישראל ממנו אינו זקוק לבעור דהא לאו ברשותיה הוא ע"כ. ומסתברא לי דכי אזלינן בתר פועלים לחומרא הני מילי בשכל העוסקין באותו חנות הם ישראלים. אבל במקום שנכנסין בו ישראלים ועכו"ם איש לעסקו והחנות של עכו"ם לא (בדא ?).

הסבר הסוגיה

"נכרי שהלוה את ישראל על חמצו אחר הפסח מותר בהנאה וישאל שהלוה את נכרי על חמצו אחר הפסח אסור בהנאה".
 [משנה ל:]

המשנה פוסקת שאין עוברים בבל יראה ובל ימצא על חמץ של ישראל המשועבד לגוי, ועוברים בבל יראה ובל ימצא על חמץ של גוי המשועבד לישראל. משמעות הדבר שמבחינה ממונית, שעבוד זהה לקניין, הזוכה בשעבוד מוגדר כבעלים, ועובר בבל יראה, המתחייב בשעבוד אינו מוגדר כבעלים, ואינו עובר בבל יראה ובל ימצא.

הגמ' מביאה שלושה הסברים למשנה, מתוך הסברים אלו מתבארים גירי שעבוד נכסים: ההסבר הראשון, שדין המשנה מובן על פי שיטתו של אביי בשעבוד נכסים. אביי ורבא נחלקו האם בעל חוב למפרע הוא גובה או מכאן ולהבא הוא גובה. מסבירה הגמ' שהנפקא מינה של מחלוקתם, האם מכירה או הקדש שהמלוה מוכר או מקדיש את השדה המשעובדת חלים או לא. לפי אביי שהמלוה גובה למפרע, המכירה חלה, לפי רבא שהמלוה גובה מכאן ולהבא, המכירה אינה חלה.

ניתן לפרש שהמוראים נחלקו ביסוד דין שעבוד נכסים. אביי סובר ששעבוד נכסים הוא קנין של המלוה בנכסים, רבא סובר ששעבוד נכסים הוא זכות גביה שיש למלוה מנכסי הלוה. אביי סובר שנכסי הלוה קנויים למלוה, או ליתר דיוק קנויים למלוה בתנאי שהחוב לא יפרע. אם הלוה אינו פורע את חובו, הקנין חל משעת ההלוואה, אם הלוה פורע את חובו, הקנין מתבטל. רבא סובר ששעבוד נכסים הוא זכות שיש למלוה לגבות את חובו מנכסי הלוה. קנינו של המלוה הוא רק מהשעה שהוא מממש את זכותו [ניתן לפרש שגם לדעת רבא יש למלוה קנין בנכסים, אבל לדעתו הקנין אינו קנין גמור, אלא קנין חלקי, ולכן המלוה אינו יכול להקדיש את הנכס].

לדעת אביי, שהמלוה קונה את הנכס המשועבד למפרע, דין המשנה מובן, לדעת רבא שהמלוה קונה את הנכס המשועבד מכאן ולהבא, לדין המשנה אין מובן.

חשוב להדגיש, שגם לדעת אביי, הסבר המשנה מבוסס על כך, שהלוה לא פרע את חובו, אם הלוה פורע את חובו, הקנין על הנכס המשועבד מתבטל, ובעליו עובר עליו בבל יראה ובבל ימצא [נקודה נוספת שצריך לשים אליה לב, שמחלוקת אביי ורבא היא רק בקרקעות, ומטלטלין אינם משתעבדים. חמץ הוא מטלטלין, ולכן ההסבר של הגמ' אינו ברור. הרמב"ן במלחמות ורבינו דוד (ד"ה איתמר) מתרצים שאלה זו].

ההסבר השני, שהמשנה עוסקת בחמץ הנמצא ביד המלוה בתורת משכון, ודין המשנה מבוסס על הדין שבעל חוב קונה משכון. משכון מוגדר מבחינה הלכתית כקנינו של המלוה, ולכן הוא עובר עליו בבל יראה ובל ימצא [אמנם, לפי חלק מהראשונים, המשכון אינו קנין גמור של המלוה, אבל הקנין שלו מספיק כדי להוציא את החמץ מרשותו של הלוה, ומספיק כדי להכניסו לרשותו של המלוה].

הסבר זה שונה מההסבר הראשון בכך, שהוא אינו תלוי באי-פירעון החוב. המשכון קנוי למלוה, אפילו אם בסופו של דבר החוב יפרע, והמשכון יחזור לבעליו.

הגמ' דוחה הסבר זה, כיוון שהוא אינו מסביר את הרישא של המשנה. בעל חוב ישראל קונה משכון של ישראל חברו, ואולי גם של גוי, אבל בעל חוב גוי אינו קונה משכון של ישראל.

ההסבר השלישי של הגמ', שהוא ההסבר שהגמ' מאמצת, שהמשנה עוסקת בחמץ הניתן למלוה בתורת משכון, והלוה הגדיר בפירוש, שחמץ זה קנוי למלוה מעכשיו, אם החוב לא

יפרע. בעל חוב גוי אינו קונה משכון של ישראל, אבל הוא קונה משכון שהבעלים מקנה לו מעכשיו.

נחלקו הראשונים בזמן פרעון ההלוואה. הרמב"ם [הל' חמץ ומצה פ"ד ה"ה. הראשונים מצטטים שיטה זו בשם רבינו אפרים] מדגיש: "והוא שיהיה אותו זמן שקבע לו קודם הפסח" - ישראל אינו עובר בבל יראה על חמץ המשועבד לגוי, רק אם זמן הפרעון לפני פסח, אם זמן הפרעון לאחר פסח, הלוה עובר בבל יראה.

הראב"ד [הל' חמץ ומצה פ"ד ה"ה], הר"ן [ט. באלפס ד"ה מתני' נכרי] והרא"ש [סי' י' חולקים על הרמב"ם. לדעתם אם זמן הפרעון לפני פסח, הלוה אינו עובר על בל יראה ובל ימצא אפילו אם לא אמר למלוה מעכשיו. אם הלוה הקנה את החמץ מעכשיו, הלוה אינו עובר על בל יראה, אפילו זמן הפירעון לאחר פסח.

המגיד משנה [פ"ד ה"ה] מפרש, שמחלוקת הרמב"ם והראב"ד נובעת ממחלוקת בגדרי קנין של גוי על משכון של ישראל [ע"ש, ואין כאן מקום להאריך בדין זה]. אולי ניתן לפרש שמחלוקתם נובעת ממחלוקת בגדרי בל יראה ובל ימצא. כשזמן הפרעון חל לאחר פסח, החמץ בפסח נמצא בספק. אם הישראל לא יפרע את חובו, מתברר למפרע שהחמץ בפסח קנוי לנוכרי, אם החוב יפרע לאחר פסח, מתברר למפרע שהחמץ שייך לישראל בפסח. הראב"ד סובר, שכיוון שהחוב לא נפרע, החמץ היה קנוי לגוי, ולא עברו עליו בבל יראה ובל ימצא, ולכן החמץ מותר בהנאה לאחר הפסח. הרמב"ם סובר שכיוון שהחמץ בפסח היה במצב של ספק, החמץ מספק מוגדר כמצוי ברשות הישראל, והוא עובר עליו בבל יראה ובבל ימצא, אפילו אם מתברר בסוף שהחמץ היה קנוי לגוי בפסח [הסבר זה אינו מסביר את המצב המקביל שחמץ של גוי משועבד לישראל. הרמב"ם השמיט מקרה זה].

לחזרה נצטט את הטור סי' תמא:

עכו"ם שהלוה לישראל על חמץ ומשכנו ביום ואמר לו הישראל מעכשיו יהא שלך אם לא אפרע לך לזמן שקבע לו והגיע הזמן ולא פרעו מותר דכשהגיע הזמן ולא פרעו נקנה לו למפרע וה"ל חמץ של עכו"ם אבל אם חסר אחד מאלו שלא משכנו בידו או שלא אמר לו מעכשיו או שפרע בזמנו אסור אבל כשישנן כל שלשתן אע"פ שלא הגיע הזמן שקבע עד אחר הפסח מותר אבל ה"ר אפרים כתב דווקא כשהגיע הזמן שקבע לו קודם הפסח וכ"כ הרמב"ם ז"ל והראב"ד השיג עליו ואמר שאם הגיע הזמן קודם הפסח ולא פרע אפילו לא אמר לו מעכשיו מותר ולזה הסכים א"א הרא"ש ז"ל וישראל שהלוה לעכו"ם על חמץ או משכנו בידו ואמר לו מעכשיו והגיע זמן אפילו אחר הפסח ולא פרעו אסור אפי' אין האחריות עליו דקני ליה למפרע אבל אם לא אמר לו מעכשיו אע"פ שמשכנו בידו מותר והוא שאין האחריות על הישראל שאם האחריות על הישראל אפילו פקדון בעלמא חייב לבערו.

"חנות של ישראל ומלאי של ישראל ופועלי נכרים נכנסין לשם חמץ שנמצא שם אחר הפסח אסור בהנאה ואין צריך לומר באכילה. חנות של נכרי ומלאי של נכרי ופועלי ישראל נכנסין ויוצאין לשם חמץ שנמצא שם אחר הפסח מותר באכילה ואין צריך לומר בהנאה". [תוספתא פ"ב, מובאת בגמ' לא:]

גרסת הגמ' שלפנינו היא גרסת רש"י, שהכל הולך לפי החנות. אם החנות של ישראל, החמץ הנמצא בחנות בחזקת חמץ של ישראל, שאסור אחר הפסח. אם החנות של נכרים, החמץ הנמצא בחנות הוא בחזקת חמץ של נכרים, ומותר אחר הפסח. הר"ח גורס להיפך, לדעתו אזלינן בתר הפועלים ולא אחר החנות.

נחלקו הראשונים בהסבר שיטת רש"י והר"ח. המהר"ם חלאוה [ד"ה תנו רבנן חנות] מפרש את שיטת רש"י, שהחנות היא חנות המוכרת דברי מאכל [כפי שמפורש ברש"י], והספק הוא האם החמץ מהחנות או מהפועלים. התוספתא קובעת, שהחמץ מהחנות, כיוון ש"כאן נמצאו כאן היו" - החמץ בחנות הוא מציאות קבועה, וחמץ ביד הפועלים הוא מציאות משתנה, לכן אנו תולים שמקור החמץ בחנות.

את שיטת הר"ח מפרש המהר"ם חלאוה בחנות של סחורה דעלמא, ולא בחנות המוכרת דברי מאכל. מקור החמץ הוא מהפועלים, וחידוש הברייתא, שבעל החנות לא זוכה בחמץ מדין קנין חצר.

הסבר המהר"ם חלאוה בשיטת הר"ח קשה, אם החנות אינה מוכרת דברי מאכל, מדוע מודגש בתוספתא, ש"מלאי של ישראל", הרי המלאי אינו רלוונטי לענין?

רבינו דוד [ד"ה כך היא הגרסא] מתמודד עם שאלה זו ומסביר גם את שיטת הר"ח בחנות המוכרת דברי מאכל. רבינו דוד סובר שעקרונית צריך לחשוש גם לחמץ שבחנות וגם לחמץ של הפועלים. אם החנות של ישראל, הם בדקו את החמץ לפני פסח, וחזקה שחמץ הנמצא אחר הפסח נפל מהפועלים, ולכן הוא מותר באכילה. אם החנות של גויים, החנות לא נבדקה, ולכן צריך לחשוש לחמץ שנפל מהפועלים לפני הפסח [ההסבר אינו מפורש בדבריו].

רבינו דוד מפרש שרש"י חולק על הר"ח, וסובר שהחזקה שהחנות בדוקה אינה משמעותית לענין מציאה שנמצאה בחנות. בבדיקת חמץ מחפשים במקום שמצוי בו חמץ, ולכן הבדיקה אינה רלוונטית לחמץ שנמצא במקום אקראי. בחנות של ישראל יש לחשוש שהחמץ היה קודם הפסח, ולכן הוא אסור בהנאה. אם החנות של נכרים, אין לחשוש שמא החמץ נפל מהפועלים היהודים, כיוון שאין עוברים מהתורה על חמץ של ישראל שנמצא ברשות גוי. לספק איסור דרבנן לא צריך לחשוש לאחר הפסח.

לחזרה נצטט את הטור סי' תמט:

חנות של ישראל והסחורה שנמכרת בו היא שלו והפועלים שמשדלין בו עכו"ם חמץ שנמצא שם אחר הפסח מותר אפילו באכילה שאנו תולין אותו בפועלים עכו"ם ואם החנות והסחורה של עכו"ם והפועלים ישראל אסור שאנו תולין אותו בפועלים ישראל כך היא גירסת רבינו חננאל ורב האי גורס איפכא שהולך אחר בעל החנות וכך היא גירסת רש"י.

סיכום

אין עוברים בבל יראה על חמץ של ישראל המשועבד לגוי רק אם החמץ נמצא בידי הגוי, והוא קנה את החמץ מעכשיו אם חובו לא יפרע. הרמב"ם מוסיף שזמן הפרעון לפני פסח. אין עוברים בבל יראה על חמץ של גוי המשועבד לישראל, אלא אם החמץ בידי ישראל, והוא קנה את החמץ מעכשיו, אם חובו לא יפרע. [מדובר על חמץ הנמצא אצלו ללא אחריות, אם החמץ נמצא באחריות, הוא חייב מדין פקדון של גוי הנמצא ברשותו באחריות]. הרמב"ם משמיט דין זה.

חמץ הנמצא בחנות של ישראל והפועלים גויים, לדעת רש"י החמץ אסור בהנאה. מסביר המהר"ם חלאוה שהחמץ אסור, על פי הכלל ההלכתי "כאן נמצאו כאן היו", רבינו דוד סובר שהחמץ אסור מדין ספק לחומרא. המהר"ם חלאוה סובר, שהר"ח מודה לרש"י בחנות המוכרת דברי מאכל, רבינו דוד סובר שהר"ח חולק. רבינו דוד מסביר את שיטת הר"ח, שאין לחשוש שהחמץ מהחנות, כיוון שהחנות נבדקה לפני פסח.

חמץ הנמצא בחנות של גוי והפועלים יהודים, לדעת רש"י החמץ מותר בהנאה. מסביר המהר"ם חלאוה החמץ מותר על פי הכלל ההלכתי "כאן נמצאו כאן היו", רבינו דוד סובר שאיסור חמץ של פועלים הנמצא ביד גוי הוא רק מדרבנן, ולכן אין להחמיר בספקו. לדעת הר"ח החמץ אסור בהנאה. לשיטת המהר"ם חלאוה כיוון שודאי החמץ של ישראל [החנות אינה מוכרת אוכל], ולשיטת רבינו דוד כיוון שגויים אינם בודקים את החנות, יש לחשוש שהחמץ של הפועלים.

הלכה

השו"ע [סי' תמא סע' א] פוסק כשיטת הראב"ד, הר"ן והרא"ש שישראל ששעבד חמץ לנוכרי, משכנו בידו, ואמר לו מעכשיו, החמץ מותר אחר הפסח, אפילו אם זמן הפרעון לאחר הפסח.

לענין דין חנות של ישראל ופועלים נוכרים, וחנות של נוכרים ופועלים ישראלים, השו"ע [סי' תמט] מצטט גם את שיטת רש"י וגם את שיטת הר"ח, ואינו מכריע ביניהם. המשנה ברורה [סק"ה] מכריע כשיטת רש"י.